

Timar Tevcihâtı ile ilgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme

An Essay on Comparison of the Records Taking Place in the Sources Concerning Timar Allocations

*Emine Erdoğan Özünlü**

Özet

Bu makalede Osmanlı Devleti'nin askerî ve dolayısıyla da siyasî gücü açısından önemli bir kurumu olan timar sistemi ve bu sistem hakkında önemli verileri ihtiva eden Defterhâne-i Âmire defterleri incelenmiştir. Bu çerçevede söz konusu defterler içerisinde önemli bir yer tutan mufassal, icmal ve ruznamçe kayıtları, XVI. yüzyıl Ayıntab (Antep) sancağı timar sahipleri ve bu timar sahiplerine verilen tevcihler örneğinde mukayese edilmiştir. Söz konusu defterlerin mukayesesi ile, Osmanlı bürokrasisinin işleyişi hakkında fikir edinilmeye çalışıldığı gibi, yönetim felsefesini anlamaya yarayacak verilerin ortaya çıkarılması da amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Timar sistemi, Timar tevcihi, Osmanlı Devleti.

Abstract

In this article timar system, a crucial institution of the Ottoman Empire in terms of its military power and so its political power, and the records of Defterhâne-i Âmire, which contains important information on this system, are examined. In this framework, the records of mufassal, icmal and ruznamçe which occupy an important place in the said series of Defter-i Hâkâni are compared sampling the XVIth century timar owners of the district of Ayıntab (Antep) and the allocations that was given to these timar owners. With the comparison of the said registers, as ideas about the functioning of Ottoman Bureaucracy are tried to be formed, it is also aimed to reveal data that is useful to understand its administrative philosophy as well.

Keywords: Timar system, Timar allocation, The Ottoman Empire.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin askerî, dolayısıyla da siyasî gücünün gelişmesine büyük katkılarda bulunan timar sistemi¹; uygulama sahası oldukça geniş olan

*Yrd.Doç.Dr.,Gazî Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, erdogan@gazi.edu.tr

¹ Bilindiği üzere timar sistemi, geçimlerine ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak

(Balkanlar, Anadolu, Kuzey Suriye ve kısmi olarak Irak'ta²) bir sistem olup, sanayi öncesi tarım toplumlarında genellikle uygulanan bir idare tarzıydı. Bu sistem sayesinde fethedilen yerler üzerinde hakimiyet tesis edilebildiği gibi³; devletin tarım politikasının verimliliği sağlanmakta, hukukî ve toplumsal nizam temin edilebilmekteydi.

Bu makale, yukarıda ifade ettiğimiz hususların yanı sıra; devletin kurumlarının işleyişi açısından da önemli olan bu sistemin, Osmanlı bürokrasisinde nasıl bir süreç geçirdiğini bazı örneklerden hareketle ortaya koymayı, tımar tevcihâtı ve özellikle de dirlik sahipleri ile ilgili aynı kayıtların izini farklı kaynaklarda tespit edebilmeyi hedeflemektedir. Bu hususta en önemli veriler, tımar tevcihâtı ile ilgili önemli bir kaynak katalogunu bünyesinde barındıran Defterhane-i Âmire⁴ defterlerinde bulunmaktadır. Mufassal tahrir defterleri, icmal defterleri, tımar ruznamçe defterleri ve derdest defterleri bu kaynakların başında gelmektedir⁵. Bu defterlerden Mufassal defterler, tımar sisteminin uygulandığı eyaletlerde, nüfus ve vergilendirilebilir gelir kaynaklarını tespit etmek için yapılan sayımların ayrıntılı kayıtlarını ihtiva ederken icmal defterleri de bu defterlerin özetlerini oluşturmaktaydı⁶.

üzere, bir kısım asker ve memurlara tahsis edilmiş olup, yıllık geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere dayanmaktaydı. Bu sistem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İA*, Cilt 12, s.286-333.; Ayrıca bkz. İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32 (1979), s.905.; Mithat Sertoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri", *VI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 20-26 Ekim 1961), Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK Basımevi, Ankara 1967, s.281-291.; Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *AÜ DTCF Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 1-2 (Mart-Haziran 1955), s.45.

² Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, Cilt 9, s.899.

³ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1978, s.92-93.

⁴ Osmanlı Devleti'nin arazi kayıtlarını ihtiva eden Defterhâne-i Âmire, has, zeamet, tımar, mülk, vakıf gibi arazi türlerini tayin ve tescil eden ana defterlerin saklandığı ve bu defterlerle ilgili günlük işlemlerin yapıldığı yerd. Muhtelif kaynaklarda defter-i vilâyet, defter-i hakâni, defterhâne-i hümâyûn ve defter-i dergâh-ı alî olarak geçen defterhâne, Osmanlı bürokrasisinin en önemli dairelerindendi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, "Osmanlı Bürokrasisinden Bir Kesit: Defterhâne-i Âmire'nin Kuruluşu ve Gelişmesi", *Türkler*, Cilt 9, s.860.

⁵ Erhan Afyoncu, "Defterhâne", *DİA*, Cilt 9, s.102.

⁶ Bu defterlerin muhtevası ve önemi hakkında bkz. Ö.Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri", *İÜİFM*, II/1 (1940), s.20-59; II/2, 214-247.; Aynı yazar, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1951-53), s.1-27; Tahrir defterlerinin önemi Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi üzerine yazılmış olan bir çok araştırma eserinde -özellikle de sancak/bölge tarihi araştırmalarında- sıklıkla vurgulanmıştır. Bu araştırma eserlerinin genel bir kritiği ve bibliyografyası için bkz. Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde

Tahrir defterlerinin yanı sıra timar tevcihâtı ve timar sahipleri ile ilgili önemli bilgileri içeren bir başka kaynak grubu da timar ruznamçe defterleridir⁷. Bu defterler, timar ile ilgili devlet kayıtlarının günlük faaliyet raporlarını ihtiva etmekteydiler. Yani, timar tahsislerinin kronolojik kayıtlarıydı⁸. İki tahrir arasındaki günlük işlemleri kapsayan defterler olarak da tanımlanan⁹ bu kaynak grubunun muhtevasında; vilayetlere ait timar işlemleri hakkındaki belgeler ve tezkireler, mülk ve timar sahiplerinin isimleri, timar hasılları, timar sahipleri ile timara talip olanlar hakkında geniş biyografik bilgi ve hattâ timar sahiplerinin menşeleri, askeri faaliyetleri, üst makamlarla şahsi ilişkileri hakkında kısa bilgiler¹⁰, timar gelirlerinin bir başka kişiye aktarımının şartları ve sebepleri bulunmaktaydı¹¹.

Yukarıda izah ettiğimiz bilgilerden de hareketle tahrir defterleri ile ruznamçe defterleri arasındaki en belirgin farkı genel hatlarıyla söylemek gerekirse; timar tevcih usulü bakımından tahrir defterlerinde vergilendirilebilir gelir ve bu gelirin tahsis edildiği yer veya şahıslar hakkında bilgi bulunurken, ruznamçe defterlerinde dirlik tahsis edilen şahsın dirliğini oluşturan gelir kaynakları ve dirliğin verilmiş sebepleri yer almaktaydı diyebiliriz.

Timar tevcihâtı ile ilgili bir diğer kaynak grubu olan derdest defterlerinde ise; timarların çekirdeğini oluşturan yerlerin bir listesi ile her timarın maruz kaldığı değişiklikler ve mahlûl kalan timarlar bulunmaktaydı¹². Ancak bu defterler, XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı bürokrasisinde görülmeye başladığından¹³ bu çalışmada bu kaynak grubundan istifade edilememiştir.

Anadolu Kentleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Şehir Tarihi*, Cilt 3, Sayı 6 (2005), s.57-88. Ayrıca bkz.Adnan Gürbüz, *XV.-XVI.Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları, Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, Dergâh Yay., İstanbul 2001.

⁷ Bu defterler hakkında geniş bilgi için bkz.Douglas Howard, *The Ottoman 'Timar' System and its Transformation (1563-1656)*, Indiana University, 1987, s.41-76. Nejat Göyünç, “Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi”, *Bellekten*, Cilt LX, Sayı 227 (Nisan 1996), s.127-138. Erhan Afyoncu, “Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II”, *Belgeler*, Cilt XXVI, Sayı 30(2005), s.86-88.

⁸ D. Howard, *'Timar' System and its Transformation*, s.41.

⁹ E. Afyoncu, “Defterhâne”, s.102.

¹⁰ Lajos Fekete, *Die Siyagat-Schrift in der Türkischen Finanzverwaltung*, Budapest 1955, s.107'den naklen N.Göyünç, “Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik...”, s.127.

¹¹ Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, (Terc. M.Ali Kılıçbay), Ankara 1985, s.65.

¹² E. Afyoncu, “Defterhâne”, s.102.; Ayrıca bu defterlerin önemine dair bkz. Aynı yazar, “XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XV (2000), s.221-229.

¹³ Erhan Afyoncu'nun tespitlerine göre derdest defterlerinin en erken tarihli 1659 (1069) tarihli Alaiye derdest defteridir. Bkz.E.Afyoncu, “...Cebe ve Derdest Defterleri”, s.227.

Kaynaklar

Timar tevcihâtı ile ilgili kaynakların başında gelen mufassal-icmal ve ruznamçe defterlerinde yer alan kayıtları karşılaştırmanın güçlüğü bu makalede hem zaman hem de mekân açısından bir sınırlama yapmayı gerektirmiştir. Bu sebeple söz konusu karşılaştırma denemesinin zaman dilimi, çalışmanın ana kaynaklarını oluşturan mufassal-icmal ve ruznamçe defterinin tarihi olan 1574 tarihi, coğrafi mekânı ise bu tahrir dönemindeki Ayıntab (Antep) sancağının idari durumu olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede yararlanılan kaynaklardan biri, Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan ve H.982/M.1574 yılında tanzim edilen 161 numaralı Ayıntab (Antep) mufassal tahrir defteri¹⁴ bir diğeri ise bu mufassalın icmalı olan 313 numaralı defterdir¹⁵.

161 numaralı mufassal ve 313 numaralı icmal defterlerinde yer alan dirlik sahiplerinin karşılaştırılacağı ruznamçe defteri ise İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 39 numaralı timar ruznamçe defteridir¹⁶. Mufassal defterde timar tevcihleri ve dirlik sahipleriyle ilgili tüm veriler bulunmadığından özellikle icmal defterinde yer alan veriler ruznamçe defterinde tespit edilmeye çalışılmış, kaynaklarda yer alan bilgiler mukayese edilerek, timar sisteminin bürokratik boyutu ve işleyişi gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair

İncelenen kaynaklar arasında yaptığımız karşılaştırmaya göre, Ayıntab (Antep) livâsına ait 1574 tarihli icmal defterinde kayıtlı olup söz konusu döneme ait timar ruznamçe defterinde de tespit edilen dirlik sahiplerinin sayısı 13'tür. Bu dirlik sahiplerinden 4'ünün görevleri hakkında bilgiye sahibiz. Kayıtlara göre bu şahıslar; Ayıntab (Antep) livâsının miralayı olan Mesih¹⁷, Dergâh-ı Âli

¹⁴ *Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Tahrir Defteri*, No:161. (Bu defter, bundan sonra TKGM-KKA-TD-161 olarak kısaltılacaktır). 1574 tarihli ve 161 numaralı Ayıntab(Antep) mufassal tahrir defteri, Ayıntab, Nehrülcevâz ve Tel Başer nahiyelerini ihtiva etmektedir. Defter hakkında ve bölgeye ait diğer defterler hakkında bilgi için bkz. Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, Cilt I, İstanbul 1988, s.13-17.

¹⁵ *Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Tahrir Defteri*, No:313. (Bu defter, bundan sonra TKGM-KKA-TD-313 olarak kısaltılacaktır).

¹⁶ *İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Timar Ruznamçe Defteri*, No:39. (Bu defter, bundan sonra BOA-TRD-39 olarak kısaltılacaktır). Bu defter, katalog bilgilerine göre Ayıntab (Antep) livâsına ait timar kayıtlarının yanı sıra Şam, Safed, Kudüs, Nablus, Gazze, Aclun, Haleb, A'zâz-ı Ekrad, Kilis, İçil, Tarsus, Maraş, Karesi, Malatya livâlarına ait kayıtları da ihtiva etmektedir.

¹⁷ BOA-TRD-39, s.622.; TKGM-KKA-TD-313, v.7b.

Müteferrikalarından Kaya Naib oğlu Ali¹⁸, Halep hazinesinin muhasebecisi Durmuş¹⁹ ve Ayıntab (Antep) kalesinin dizdârı olan Abdullah oğlu Hüsrev²⁰ idi. Tespit edilen dirlik sahiplerinden 3 adedi zeâmet sahibi iken 10'u timar sahibiydi.(Bkz. Tablo-1)

Tablo 1-Ayıntab (Antep) Sancağına Ait 1574 tarihli Mufassal-İcmâl ve Ruznamçe Defterine Göre Dirlik Sahiplerinin Hisseleri

Sayı	Timar sahibi	Görevi	Timar türü	Mufassal-İcmal defterine göre hisseleri	Ruznamçe defterine göre hisseleri
1	Abdülkerim	-	tm	Burhan köyü	Burhan köyü
2	Kâtib Osman oğlu Halil	-	tm	Sevindi köyü	Sevindi köyü
3	Bah	-	tm	Kebe köyü Güçige mezraası - - Tevceğin mezraası Kantara mezraası Susuzca mezraası - -	Kebe köyü Güçige mezraası Güdevir köyü Yüreğir köyü Tevceğin mezraası Kantara mezraası Susuzca mezraası Hıyam mezraası Hüsam Viranı mezraası
4	Mustafa	-	tm	Bostancık köyü Kersentaş mezraası - - Akcakend mezraası - - -	Bostancık köyü Kersentaş mezraası Güdevir köyü Yüreğir köyü Akcakend mezraası Çağud köyü Hıyam mezraası Hüsam Viranı mezraası
5	Mahmud oğlu Hüseyin	-	tm	Hatuniye köyü Alaca köyü	Hatuniye köyü Alaca köyü
6	Maksud	-	tm	Zenbur köyü	Zenbur köyü
7	Hüseyin	-	tm	Söğüdlüce köyü Yedi Bınar mezraası	Söğüdlüce köyü Yedi Bınar mezraası
8	Ali	-	zm	Kınnab köyü	Kınnab köyü

¹⁸ BOA-TRD-39, s.623, 625.; TKGM-KKA-TD-313, v.5a.

¹⁹ BOA-TRD-39, s.628.; TKGM-KKA-TD-313, v.7a.

²⁰ BOA-TRD-39, s.628.; TKGM-KKA-TD-313, v.29a.

				Cedidi köyü	Cedidi köyü
9	Kaya Nâib oğlu Ali	Dergâh-ı Âli Mütferrikası	zm	Telhams köyü Geneyik köyü Kozcuğaz mezraası Battal Öyüğü köyü Cided köyü Kıroğlu köyü Beredin köyü Harar köyü Sene mezraası Battal öyüğü çayırı Telhams köyünün zemini Akça Öyük köyünün zemini	Telhams köyü Geneyik köyü Kozcuğaz mezraası Battal Öyüğü köyü Cided köyü Kıroğlu köyü Beredin köyü Harar köyü Sene mezraası Battal öyüğü çayırı Telhams köyünün zemini Akça Öyük köyünün zemini
10	Mesih	Ayıntab livâsının miralayı	tm	Kerer köyü Killik köyü Sahrunç mezraası Göllüce köyü	Kerer köyü Killik köyü Sahrunç mezraası Göllüce köyü
11	Abdullah oğlu Hüsvrev	Ayıntab kalesinin dizdânı	tm	Kantara köyü Kara Dinek köyü	Kantara köyü Kara Dinek köyü
12	Hasan	-	tm	Burhan köyü Zenbur köyü Keçi Kuyusu mezraası	Burhan köyü Zenbur köyü Keçi Kuyusu mezraası
13	Durmuş	Halep hazinesinin muhasibecisi	zm	Mizmiz köyü Harnuba köyü Güneysi köyü Yalankoz köyü Tel Harnub köyü Genilcik mezraası -	Mizmiz köyü Harnuba köyü Güneysi köyü Yalankoz köyü Tel Harnub köyü Genilcik mezraası Gemruk mezraası

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere mufassal-icmal defteri ile ruznamçe defterinde ortak tespit edilen dirlik sahiplerinin hisselerine ait bilgiler karşılaştırıldığında ruznamçe defterlerinde kayıtlı bazı hisselerin mufassal-icmal defterlerinde olmadığı aşikârdır. Bu durumun başlıca sebebi, dirlik sahiplerinin hisselerinde meydana gelen değişikliklerin -özellikle de terakki, zam vs. gibi gerekçelerle meydana gelen değişikliklerin- ruznamçe defterlerine günlük muamelat olarak işlenmesidir.

Tablo'da yer alan 13 dirlik sahibiyle ilgili verileri biraz daha detaylandırmak mümkündür: Bu dirlik sahiplerinden ilki olan Abdulkerim'in, icmal defterine

göre, Tel Başer nahiyesine tabi olan Burhan köyünde²¹ hissesi bulunmaktaydı. Abdülkerim'in bu hissesi²², ruznamçe defterinde de kayıtlı olup 3900 akçeydi²³. H. Özdeğer'in tespitlerine göre Abdülkerim, bu hisseyi Hasan adlı timar sahibi ile birlikte paylaşmaktaydı²⁴. Burada bir hususu ifade etmek gerekir; hisselerin paylaşılması yani bir timar gelirinin farklı timar sahipleri arasında paylaşılması, görevlinin denetim alanını genişletmek ve tek bir kişinin bir köyün tümüne hakim olmasını engellemek için tasarlanmıştır²⁵. Bu uygulamanın amacı; büyük gelir kaynaklarının tek elde toplanmasını önleyerek, görevlilerin yerel kuvvet kazanarak mütegalibeye dönüşmesini engellemektir²⁶.

Dirlik sahiplerinden bir diğeri olan Kâtib Osman'ın oğlu Halil ise, ruznamçe defterine göre kendisine verilen tezkire mucebince Tel Başer nahiyesine tabi Sevindi köyünün²⁷ 3.500 akçelik gelirini tasarruf etmekteydi²⁸. İcmal defterinde yer alan kayıtlar da bu tevcihi doğrulamaktadır²⁹.

Yine ruznamçe kaydına göre Kıbrıs kalesi fethinde gösterdiği yararlılıklarından dolayı kendisine terakki verilen Balı'nın dirliğinin toplamı 12.890 akçeydi³⁰ ve oldukça geniş bir coğrafi mekânı içeren Tel Başer, Ayıntab ve Nehrülcevâz nahiyelerinin köy ve mezraalarında hisseleri bulunmaktaydı. Ruznamçe kaydına göre, Ayıntab (Antep) livâsına bağlı Tel Başer nahiyesi sınırları içinde olan Kebe köyü³¹, Gücige mezraası, Güdevir köyü³² ve Yüreğir köyü³³, Ayıntab (Antep) nahiyesine tabi Tevceğin mezraası, Kantara mezraası³⁴ ve Susuzca mezraası, Nehrülcevâz nahiyesine tabi Hıyam mezraası ve Hüsam Viranı mezraasının gelirleri Balı'nın dirliğini oluşturmaktaydı. Bu bilgiler, icmal defteriyle mukayese edildiğinde; söz konusu timar sahibinin Hıyam ve Hüsam Viranı mezraalarındaki hissesi ile Güdevir ve Yüreğir köylerindeki hisseleri ile ilgili herhangi bir kaydın bulunmadığı tespit edilmiştir³⁵. Ruznamçe defterindeki terakki kaydı, bu hissenin Balı'ya sonradan verildiği kanaatini uyandırmaktadır.

²¹ TKGM-KKA-TD-161, v.90a.

²² TKGM-KKA-TD-313, v.8b.

²³ BOA-TRD-39, s.617.

²⁴ H. Özdeğer, *Ayıntab Livâsı*, s.496.

²⁵ Halil İncik, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev.Ruşen Sezer), YKY Yay., İstanbul 2003, s.122.

²⁶ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK Yay., Ankara 2006, s.130.

²⁷ TKGM-KKA-TD-161, v.89a.

²⁸ BOA-TRD-39, s.618.

²⁹ TKGM-KKA-TD-313, v.19a.

³⁰ BOA-TRD-39, s.618-619.

³¹ TKGM-KKA-TD-161, v.92a.

³² TKGM-KKA-TD-161, v.86a.

³³ TKGM-KKA-TD-161, v.92b.

³⁴ TKGM-KKA-TD-161, v.48b.

³⁵ TKGM-KKA-TD-313, v.20b.

Savaşta gösterdiği yararlılıklarından dolayı kendisine timar tahsis edilen bir diğer dirlik sahibi Mustafa'dır. Ruznamçe kaydından öğrendiğimiz kadarıyla müteveffâ Davud'un mahlûl olan timarı da Mustafa'nın dirliğine eklenmiş ve bu durum Ahmed Paşa'nın tezkiresi ile merkeze bildirilmiştir. Mustafa, ruznamçe kayıtlarına göre 8 hissenin toplam 4.900 akçelik gelirini tasarruf etmekteydi. Bu dirliğin geliri, Tel Başer nahiyesine tâbi yerleşim yerlerinden olan Bostancık köyü³⁶, Kersentaş mezraası, Güdevir köyü ve Yüreğir köyünden³⁷, Ayıntab (Antep) nahiyesi tabi Akcakend mezraasından³⁸, Nehrülcevâz nahiyesine tabi Çağud köyü³⁹, Hıyam mezraası ve Hüsam Viranı mezraasından elde edilmişti⁴⁰. İcmal defterinde Mustafa'nın sadece Bostancık köyü ile Kersentaş ve Akcakend mezraalarındaki hisseleri hakkında bilgi vardır⁴¹. Ruznamçe kaydında yer alan müteveffâ Davud'un timar hisselerinin Mustafa'nın hisselerine eklendiği bilgisi bu durumu açıklamaktadır.

Ruznamçe kaydına göre⁴² Tel Başer nahiyesine tabi Hatuniye köyü ile Alaca köyünün⁴³ hissesini tasarruf eden Mahmud oğlu Hüseyin tespit edilen bir diğer dirlik sahibidir. Söz konusu kişinin bu köylerdeki hisselerini icmal defteri de doğrulamaktadır⁴⁴.

Tespit edilen dirlik sahiplerinden biri de Maksud'tur. İcmal defterindeki kayda göre⁴⁵, Tel Başer nahiyesine bağlı Zenbur köyünün⁴⁶ 5.000 akçelik hissesine sahip olan Maksud'un bu hissesi ruznamçe defterinde de geçmektedir⁴⁷.

Ayıntab (Antep) nahiyesine tabi Söğüdüce köyü ile Tel Başer nahiyesine tabi Yedi Bınar mezraasının hisseleri de olmak üzere toplam 3.900 akçelik gelire sahip olan Hüseyin⁴⁸, kayıtların mukayesesi neticesinde tespit edilen bir diğer timar sahibidir. İcmal defterinde de aynı veriler kayıtlıdır⁴⁹.

Zeamet sahibi olan Ali, ruznamçe defterinde yer alan kayıtlara göre, Şam beylerbeyisi iken vefat eden Ali Bey'in adamlarındandı. Timar tevcihâtında, önemli bir nüfuza sahip olan birinin yakını ya da adamı olanlara timar tevcih

³⁶ TKGM-KKA-TD-161, v.93a.

³⁷ TKGM-KKA-TD-161, v.92b.

³⁸ TKGM-KKA-TD-161, v.106b.

³⁹ TKGM-KKA-TD-161, v.104b.

⁴⁰ BOA-TRD-39, s.619.

⁴¹ TKGM-KKA-TD-313, v.20a.

⁴² BOA-TRD-39, s.619.

⁴³ TKGM-KKA-TD-161, v.92a.

⁴⁴ TKGM-KKA-TD-313, v.9b.

⁴⁵ TKGM-KKA-TD-313, v.22a.

⁴⁶ TKGM-KKA-TD-161, v.93a.

⁴⁷ BOA-TRD-39, s.620.

⁴⁸ BOA-TRD-39, s.621.

⁴⁹ TKGM-KKA-TD-313, v.13b.

edilmesi, genellikle karşılaşılan bir durumdu⁵⁰. Ruznamçe kaydına göre, Kıbrıs seferinde gösterdiği yararlılıklardan dolayı terakki alan Ali, Tel Başer nahiyesine tabi Kınab⁵¹ ile Cedidi⁵² köylerinin gelirlerine sahip olup toplam 20.333 akçe tasarruf etmekteydi⁵³. Ali'nin hisselerine dair bilgiler, icmal defterinde de geçmektedir⁵⁴.

Bir diğer zemet sahibi olan Dergâh-ı Âli Müteferrikalarından Kaya Naib oğlu Ali ise, Ayıntab (Antep) nahiyesine tabi 3 yerleşim biriminin (Telhams köyü⁵⁵, Geneyik köyü⁵⁶ ve Kozcuğaz mezraası) gelirini, Nehrülcevâz nahiyesine tabi 3 yerleşim biriminin (Battal Öyüğü köyü, Cided köyü ve Kıroğlu köyü) gelirini, Tel Başer nahiyesine tabi 2 yerleşim biriminin (Beredin köyü, Harar köyü) gelirini, Humus livâsına tabi Sene mezraasının gelirini, Battal Öyüğü çayırının, Telhams ve Akça Öyük köylerine ait zeminin gelirini tasarruf etmekteydi⁵⁷. Bu veriler icmal defterinde kayıtlı olduğu gibi⁵⁸ Kaya Naib oğlu Ali'nin Telhams köyünün, Geneyik köyünün ve Harar köyünün gelirini tasarruf ettiği bilgisi mufassal defterde de kayıtlıdır⁵⁹.

Ayıntab (Antep) livâsının miralay olan Mesih ise ruznamçe kaydına göre Tel Başer nahiyesinde 3 yerleşim biriminin (Kerer köyü⁶⁰, Killik köyü⁶¹ ve Sahrunç mezraasına) gelirini ve bir de Ayıntab (Antep) nahiyesine tâbi Göllüce köyünün gelirini tasarruf etmekteydi⁶². Karşılaştırma yaptığımız icmal defteri bu bilgileri doğruladığı gibi⁶³, Mesih'in Göllüce köyünün gelirinine sahip olduğu mufassal defterde de geçmektedir⁶⁴.

Ruznamçe kaydına göre Ayıntab (Antep) kalesi dizdarı olan Abdullah oğlu Hüsrev, Tel Başer nahiyesinin Kantara köyünün geliri ile Ayıntab (Antep) nahiyesinin Kara Dinek köyünün gelirini tasarruf etmekteydi⁶⁵. Aynı bilgiler

⁵⁰ Bu konuda bkz. M. Mehdi İlhan, "1518 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Âmid Sancağında Timâr Dağılımı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı XII (1981-1982), Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı'ndan Ayrı basım, İstanbul 1982, s.85-86.

⁵¹ Kınab köyünün zikr olunan Ali'nin timarı olduğu bilgisi mufassal defterde de geçmektedir. Bkz. TKGM-KKA-TD-161, v.88a.

⁵² TKGM-KKA-TD-161, v.90a.

⁵³ BOA-TRD-39, s.621.

⁵⁴ TKGM-KKA-TD-313, v.6b.

⁵⁵ TKGM-KKA-TD-161, v.46a.

⁵⁶ TKGM-KKA-TD-161, v.46a.

⁵⁷ BOA-TRD-39, s.623-627.

⁵⁸ TKGM-KKA-TD-313, v.5a.

⁵⁹ TKGM-KKA-TD-161, v.46a, 48a.

⁶⁰ TKGM-KKA-TD-161, v.85b.

⁶¹ TKGM-KKA-TD-161, v.85b.

⁶² BOA-TRD-39, s.622.

⁶³ TKGM-KKA-TD-313, v.7b.

⁶⁴ TKGM-KKA-TD-161, v.52b.

⁶⁵ BOA-TRD-39, s.628.

icmal defterinde de yer almaktadır⁶⁶.

Defterlerdeki karşılaştırmalardan tespit ettiğimiz bir diğer timar sahibi olan Hasan, savaşta gösterdiği yararlılıktan dolayı timara mazhar olmuştu. Hasan'ın Tel Başer nahiyesine tabi Burhan köyü ile Zenbur köyünün gelirinde ve aynı zamanda Nehrülcevâz nahiyesine tabi Keçi Kuyusu mezraasının gelirinde hissesi bulunmaktaydı⁶⁷. İcmal defteri de bu bilgileri doğrulamaktadır⁶⁸.

Zeamet sahiplerinden biri olan ve toplam 26.626 akçelik dirliği tasarruf eden Durmuş ise, ruznamçe kaydına göre Haleb sancağında mâl-ı mîri tahsilinde gösterdiği üstün hizmetlerden dolayı zam ve terakki ile ödüllendirilmişti. Yine söz konusu kayıta yer alan bilgilere göre, Ayıntab (Antep) nahiyesine tabi Mizmiz⁶⁹, Harnuba⁷⁰, Güneysi⁷¹ ve Yalankoz⁷² köylerinin gelirinde ve Tel Başer nahiyesine bağlı Tel Harnub köyü ile Genilcik ve Gemrük mezraalarının gelirinde hisse sahibiydi⁷³. İcmal defteri bu bilgileri doğrulamakla birlikte, Haleb hazinesi muhasebecisi olduğu ifade edilen Durmuş'un Gemrük mezraasındaki gelirine dair bir kaydı ihtiva etmemektedir⁷⁴. Bu durumun yine zam ve terakkilerden kaynaklandığını söylemek ihtimal dahilindedir.

Şu ana kadar Antep sancağı örneğinde timar tevcihâtı ile ilgili kaynaklarda yer alan kayıtları karşılaştırmaya çalıştık. Ancak bu tür çalışmalar farklı bölgelerin defterleri üzerinde de yapılabilmektedir. Meselâ Malatya sancağına bağlı Kömri nahiyesine tabi Porsudun köyünün 2.590 akçelik geliri Sultan Ahmet Bey'in hissesi, 1067 akçelik geliri ise Mugal Hatun'un mülk hissesiydi ve bu durum hem 1560 tarihli Malatya tahrir defterinde hem de ruznamçe defterinde de geçmekteydi⁷⁵.

Yine Malatya sancağına bağlı Ağçe Dağ nahiyesi köylerinden Mişevge ve Germane köylerinin hissesiyle, Merdi ve Emir Arab mezzralarının hisselerine sahip olan Cafer'in bu hisselerinin hem tahrir defterinde hem de ruznamçe

⁶⁶ TKGM-KKA-TD-313, v.29a.

⁶⁷ BOA-TRD-39, s.628.

⁶⁸ TKGM-KKA-TD-313, v.25a.

⁶⁹ TKGM-KKA-TD-161, v.85a.

⁷⁰ TKGM-KKA-TD-161, v.87a.

⁷¹ TKGM-KKA-TD-161, v.48b.

⁷² TKGM-KKA-TD-161, v.51b.

⁷³ BOA-TRD-39, s.628.

⁷⁴ TKGM-KKA-TD-313, v.7a.

⁷⁵ Fahri Yelkovan, *XVI.yy'in İkinci Yarısında Malatya Sancağına Ait Timar Tevcihlerinin Mufassal Defterle Karşılaştırılması*, BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir 1996, s.49; Tahrir kaydı için ayrıca bkz. Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Gazi Üniversitesi yay., Ankara 1983, s. 111.

defterinde aynı olduğunu yapılan bir karşılaştırmadan öğreniyoruz⁷⁶.

Sonuç

1930'lardan itibaren geniş belge koleksiyonlarının araştırmacılarının hizmetine sunulmasıyla birlikte Osmanlı idaresinin yapısı ve işlevleri hakkındaki araştırmalar büyük bir hız kazanmıştır⁷⁷. Bu durum, araştırmacıları farklı belge koleksiyonları üzerinde araştırmaya sevk ettiği gibi, bu koleksiyonlarda yer alan veri ve bilgileri karşılaştırma imkânına sahip olmalarını ve dolayısıyla hadiselere daha bütüncül bakmalarını da sağlamıştır.

Yukarıda ifade edilen husus, bu araştırma kapsamında uygulanmaya çalışılmış ve timar tevcihleri ve sahipleri bağlamında farklı belge koleksiyonlarında yer alan kayıtlar karşılaştırılmıştır. Bu minval üzere Ayıntab (Antep) livâsı örneğinde dirlik sahipleri ve tevcihleri, mufassal (TD 161), icmal (TD 313) ve ruznamçe (TRD 39) defterleri çerçevesinde ele alınarak incelenmiştir.

Söz konusu kayıtların mukayesesi ve aynı kayıtların farklı kaynaklarda tespiti; timar sisteminin işleyişi ve dolayısıyla Osmanlı bürokrasisi hakkında fikir verdiği gibi, bu defterlerde yer alan bilgilerin karşılaştırılabileceğini, bir diğer ifade ile kayıtların sağlamlarını yapabilmeye imkânının olduğunu da göstermiştir. Nitekim 1574 tahriri esas alınarak Ayıntab (Antep) sancağı bazında icmal ve ruznamçe kayıtlarında yer alan veriler karşılaştırıldığında, bu kayıtlarda 13 dirlik sahibinin Osmanlı bürokrasisinin işleyişine uygun olarak her iki defterde de kaydedildiği tespit edilmiştir. Kaynaklar arasındaki karşılaştırma, veri benzerliklerini ortaya koyduğu gibi -yukarıda da detaylı olarak izah edildiği üzere- farklılıklarının da tespit edilmesini sağlamıştır. Kezâ sancak/bölge çalışmalarında timar düzeni ile ilgili veriler daha çok tahrir defterlerine dayalı olarak yapılmaktadır. Ancak ruznamçe defterlerinin de bu hususta önemli kaynaklardan biri olduğu bilinen bir gerçektir.

⁷⁶ F.Yelkovan, *XVI.yy'ın İkinci Yarısında Malatya...*, s.59; Tahrir kaydı için ayrıca bkz. R.Yinanç-M.Elibüyük, *Malatya Tahrir Defteri*, s. 213-214.

⁷⁷ Bu hususta bkz.D.Howard, *'Timar' System and its Transformation*, s.51.

Kaynakça

1. Basılmamış Kaynaklar

Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, *Kayıd-ı Kadîme Arşivi, Tabrir Defteri, No:161, 313.*

İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Timar Ruznamçe Defteri, No: 39.*

2. Diğer Kaynaklar ve İncelemeler

Acun, Fatma: “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler*, Cilt 9, s.899-908.

Afyoncu, Erhan: “Osmanlı Bürokrasisinden Bir Kesit: Defterhâne-i Âmir'e'nin Kuruluşu ve Gelişmesi”, *Türkler*, Cilt 9, s.860-864.

Afyoncu, Erhan: “Defterhâne”, *DİA*, Cilt 9, s.100-104.

Afyoncu, Erhan: “XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XV (2000), s.221-229.

Akdağ, Mustafa: “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *AÜDTCF Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 1-2 (Mart-Haziran 1955), s.27-51.

Barkan, Ö.Lütfi: “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X (1951-53), s.1-27.

Barkan, Ö.Lütfi: “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri”, *İÜİFM*, II/1 (1940), s.20-59; II/2, s.214-247.

Barkan, Ömer Lütfi: “Timar”, *İA*, Cilt 12, s.286-333.

Beldiceanu, Nicoara: *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Timar*, (Terc. M.Ali Kılıçbay), Ankara 1985.

Cin, Halil: *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1978.

Ergenç, Özer: *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK Yay., Ankara 2006.

Göyünç, Nejat: “Timar Ruznamçe Defterleri’nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi”, *Belleken*, Cilt LX, Sayı 227 (Nisan 1996), s.127-138.

Gürbüz, Adnan: *XV.-XVI.Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları, Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, Dergâh Yay., İstanbul 2001.

Howard, Douglas: *The Ottoman ‘Timar’ System and its Transformation (1563-1656)*, Indiana University, 1987.

İlhan, M. Mehdi: “1518 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Âmid Sancağında Timâr Dağılımı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı XII (1981-1982), Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı’ndan Ayrı basım, İstanbul 1982, s. 85-100.

İnalçık, Halil: *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev.Ruşen Sezer), YKY Yay., İstanbul 2003.

Öz, Mehmet: “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Şehir Tarihi*, Cilt 3, Sayı 6 (2005), s.57-88.

- Özdeğer, Hüseyin: *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, Cilt I, İstanbul 1988.
- Sertoğlu, Mithat: “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri”, *VI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 20-26 Ekim 1961)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, TTK Basımevi, Ankara 1967, s.281-291.
- Şahin, İlhan: “Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32 (1979), s.905-935.
- Yelkovan, Fahri: *XVI.yy’ın İkinci Yarısında Malatya Sancağına Ait Tımar Tercihlerinin Mufassal Defterle Karşılaştırılması*, BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir 1996.
- Yınanç, Refet -Mesut Elibüyük, *Kanunî Devri Malatya Tabrir Defteri (1560)*, Gazi Üniversitesi yay., Ankara 1983.

